

ЕКОЛОГІЧНЕ ТА ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.6 (477)

ШИНКАРЬОВ О.О.

**ОСОБЛИВОСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ
ЯК ІНСТИТУТУ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА**

У статті проведено комплексне дослідження правового інституту, за допомогою якого виведено його визначення; розглянуто критерії, які дозволяють диференціювати інститути права; проаналізовано ознаки, що виокремлюють інститут екологічного права як самостійний підрозділ системи галузі права.

***Ключові слова:** інститут права, ознаки правового інституту, критерії диференціації інституту права, інститут екологічного права, система екологічного права.*

В статье проведено комплексное исследование правового института, с помощью которого выведено его определение; рассмотрены критерии, которые позволяют дифференцировать институты права; проанализированы признаки, выделяющие институт экологического права в качестве самостоятельного подразделения системы отрасли права.

***Ключевые слова:** институт права, признаки правового института, критерии дифференциации института права, институт экологического права, система экологического права.*

The article contains a complex study of the legal institute with the help of which its definition is derived, criteria that allow to differentiate the institutions of law are analyzed, and the signs highlighting the institution of environmental law as an independent subdivision of the system of the branch of law are analyzed.

***Key words:** institute of law, features of the legal institution, criteria for differentiation of the institution of law, institution of environmental law, system of environmental law.*

Вступ. Як відомо, ефективність правового регулювання суспільних відносин досягається не тільки шляхом удосконалення законодавства, а й завдяки посиленню взаємодії структурних елементів системи права, зокрема інститутів права. Останні мають таку міру виокремлення юридичних норм, що під час вилучення з правового регулювання окремого правового інституту стає неможливою регламентація відповідної сфери суспільних відносин [1]. Вони охоплюють меншу порівняно з галуззю сукупність юридичних норм і розрізняються між собою за предметною ознакою регулювання, тобто особливостями окремих видів суспільних відносин або окремими аспектами (елементами) якогось конкретного різновиду суспільних відносин. Так, С. Алексєєв зазначав, що природа й особливості правового інституту можуть бути правильно зрозумілі у тому випадку, якщо виходити з того, що це – така спільність норм-приписів, яка, у свою чергу, є елементом наступного, головного підрозділу – галузі права. З такого погляду правовий інститут є основою галузі права. Юридичні норми утворюють галузь права не безпосередньо, а через інститути [2].

Стан наукового дослідження. В. Лазарєв свого часу зауважував, що інститут права – це «основний елемент системи права, представлений сукупністю правових норм, що регулюють однорідну групу суспільних відносин» [3]. М. Байтін, висловлюючи подібну думку, писав: «Правовий інститут – це сукупність норм, що регулюють той чи інший вид схожих, близьких, у цьому сенсі родинних

© ШИНКАРЬОВ О.О. – здобувач кафедри екологічного права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

відносин» [4]. На думку О. Кирімової, правовий інститут є «окремим комплексом правових норм, що регулює за допомогою специфічних прийомів і способів однорідний вид або аспект суспільних відносин» [5]. Близькі за своїм змістом визначення можна зустріти і в роботах інших науковців [6].

Результати дослідження. Таким чином, визначення правового інституту, пропонувані в науковій юридичній літературі, мають однакове смислове навантаження і відрізняються одне від одного тільки окремими нюансами. Як правило, називаються такі ознаки правового інституту: комплекс, окрема система правових норм, вплив на відносини певного виду, наявність у структурі відправних норм, внутрішня організованість норм, що становлять правовий інститут [7]. Можна зробити висновок, що правовий інститут є структурною одиницею системи права, наступною за підгалуззю права, за умови, що відповідна галузь характеризується складною будовою. Інститут права відрізняється від галузі і підгалузі насамперед масштабом предмета правового регулювання. Він упорядковує не всю сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише різні аспекти вузької групи типових суспільних відносин.

Загалом інститути права характеризуються такими ознаками: наявність нормоутворюючих і нормозабезпечувальних приписів; їхнім змістом є як права та обов'язки, так і процедури їх здійснення; наявність завершеності правового регулювання у межах однорідної групи суспільних відносин; їхньою основою є відповідна чітка галузева конструкція; можуть бути як загальними, так і спеціальними; критеріями їх виокремлення є специфіка галузевого предмета та методу правового регулювання; в основі їх виокремлення лежать не лише мета правового регулювання, а й практичні потреби їх реалізації; основою цілісності нормативно-правового інституту у межах галузі є уніфікованість принципів. Отже, галузевий нормативно-правовий інститут – це сукупність нормативно-правових приписів, що регулюють певну групу однорідних суспільних відносин у межах видових предмета правового регулювання і юридичної конструкції [8].

Як відомо, серед різних критеріїв, що дозволяють диференціювати інститути права, виокремлюється предмет і метод правового регулювання. Ці критерії дозволяють виокремити конституційно-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові, кримінально-правові, господарсько-правові та інші галузеві нормативно-правові інститути. В юридичній літературі висловлюються позиції не лише щодо диференціації, а й їх інтеграції. Так, на думку В. Сирих, юридичним критерієм об'єднання приписів в інститути є така сукупність ознак: змістовна єдність нормативно-правових приписів (проявляється у загальних положеннях, правових принципах, правових поняттях, правовому режимі), повнота врегулювання (проявляється в унікальності функцій інституту, відсутності дублювання інших інститутів), якісна виокремленість у структурі відповідного джерела права (главі, розділі чи іншій частині). Хоча, на думку інших учених, процеси інтеграції нормативно-правових приписів властиві насамперед галузевій структурі системи джерел права. Отже, критерієм виокремлення нормативно-правових інститутів у межах галузі є не лише однорідність суспільних відносин, а й специфіка застосування загальногалузевого методу до певного виду відносин, який набуває особливого характеру. Водночас регулювання одних і тих же відносин може здійснюватися різними нормативно-правовими приписами. Тому важливим додатковим інститутоутворюючим фактором є метод правового регулювання. При цьому метод правового регулювання повинен не лише містити правові засоби впливу на суспільні відносини, а й визначати коло суб'єктів, на яких буде здійснюватися вплив, бути основою для визначення їхнього правового статусу, підстав і змісту прав та обов'язків суб'єктів права, процедури їх реалізації, характеру юридичних наслідків [9].

Ознаки, що виокремлюють інститут екологічного права як самостійний підрозділ системи галузі, зумовлені визначальними функціями конкретного правового інституту, його роллю у забезпеченні цілісного, відносно завершеного регулювання відповідних екологічних відносин. З погляду регулятивних властивостей кожний інститут права забезпечує самостійний регулятивний вплив на певну ділянку екологічних та тісно пов'язаних із ними відносин. Ця ознака є головною, уособлює ті або інші спільності норм екологічного права в його інституті. Кожен інститут екологічного права уособлюється у межах системи галузі і за своїм інтелектуально-вольовим змістом. Регулюючи чітко визначену ланку суспільних відносин, інститут відрізняється фактичною і юридичною однорідністю. Його зміст виражено у специфічній групі понять, загальних положень, термінів. Усе це (єдність регулятивних особливостей, інтелектуально-вольового, юридичного змісту) свідчить про існування сталої правової спільності – інституту екологічного права.

Інститути екологічного права отримують зовнішнє уособлене закріплення у системі екологічного законодавства. Іноді правовий інститут закріплюється в окремому нормативному юридичному акті.

Під час визначення категорії «інститут екологічного права» слід також враховувати те, що:

1) інститути екологічного права не «створюють» нові групи суспільних відносин, а об'єднують норми екологічного права, які регулюють уже сформовані суспільні відносини, що є предметом еколого-правового регулювання;

2) інститути екологічного права є первинною системоутворюючою основою відповідної галузевої системи;

3) інститути екологічного права об'єднують у своєму складі не тільки матеріальні, а й процесуальні норми, а також норми інших галузей права («комплексні інститути»), які регулюють певні групи суспільних відносин, що є предметом екологічного права.

Зазначені принципові теоретико-методологічні положення дозволяють визначити інститут екологічного права як основну системоутворюючу складову системи національного екологічного права, представлену функціонально взаємозумовленими і взаємопов'язаними матеріальними і процесуальними нормами екологічного та інших галузей права, що регулюють історично сформовані самостійні групи суспільних відносин, які є предметом екологічного права. Тобто інститути екологічного права не створюють за допомогою норм екологічного права відокремлені групи економічних, соціальних, виробничих та інших суспільних відносин, які традиційно входять до предмета екологічного права, а здійснюють правовий вплив на вже сформовані суспільні відносини.

Загальними кваліфікуючими ознаками інституту екологічного права є:

1) наявність певного виду об'єктивно сформованих суспільних відносин, що потребують нормативно-правового регулювання;

2) ідентифікація правового регулювання цієї групи суспільних відносин з основною функцією (функціями) конкретної галузі права;

3) системність і автономність існування матеріальних і процесуальних норм права в межах конкретного інституту екологічного права та їх функціональна взаємозумовленість.

До спеціальних кваліфікуючих ознак цієї категорії слід віднести: 1) об'єктивне існування відносно самостійних груп суспільних відносин, які в силу свого значення для суспільства і держави потребують еколого-правового регулювання, тобто становлять предмет екологічного права; 2) ототожнення вказаних груп суспільних відносин з основними напрямками і видами впливу екологічного права на суспільні відносини; 3) наявність достатньої кількості матеріальних і процесуальних, установчих і регулятивних та інших видів еколого-правових й інших норм права, необхідних для регулювання суспільних відносин, що є предметом екологічного права; 4) наявність креативних, структурних і функціональних комплексних зв'язків між нормами, що регулюють суспільні відносини, що є складовою предмета екологічного права; 5) об'єктивізація системи норм екологічного та інших галузей права, що існують у межах інституту екологічного права у системі екологічного законодавства України.

Як і будь-яка інша категорія права, інститути екологічного права характеризуються своєю динамічністю: вони виникають, розвиваються, удосконалюються, а іноді й занепадають та припиняють своє існування.

Інститути екологічного права України мають такі ж загальні ознаки, як й інші галузеві інститути права, водночас відрізняються від них за предметом правового регулювання, методом правового регулювання, формою і структурою, колом суб'єктів, формами об'єктивізації у джерелах національного права. При цьому інститути екологічного права взаємодіють з іншими інститутами публічного і приватного, матеріального і процесуального, національного і міжнародного права через систему нормативних, креативних і функціональних взаємозв'язків [10].

Висновки. Отже, на підставі викладеного вище можна зробити такі висновки. Інститут екологічних обов'язків може бути визначений як порівняно невелика, стійка група норм права, які регулюють певний вид однорідних суспільних відносин, а саме встановлені офіційними джерелами права моделі належної поведінки у сфері захисту навколишнього природного середовища.

Інститут екологічних обов'язків охоплює меншу порівняно з галуззю сукупність юридичних норм, відрізняється від інших інститутів екологічного права за предметною ознакою регулювання. Саме відносна самостійність, специфічність відносин певної групи порівняно з іншими відносинами, тісний взаємозв'язок цих відносин є причиною виникнення у системі права відповідного правового інституту, який кореспондує цій групі відносин.

Інститут екологічних обов'язків формується об'єктивно, а не створюється штучно. Норми, що становлять цей інститут права, не можуть за волею законодавця переміщуватись у межі іншого правового інституту, оскільки вони є єдиним, нероздільним цілим, втілюють особливу юридичну конструкцію.

Загалом до екологічної галузі права належить велика кількість інститутів права, кожен з яких володіє певною автономією, оскільки спрямований на врегулювання відносно самостійних питань. Але при цьому всі інститути функціонують у тісному взаємозв'язку між собою усередині галузі права, до якої належать.

Сконцентровані на регулюванні певної, іноді вузької ланки суспільних відносин, інститути права лише у поєднанні, взаємодії забезпечують галузеве регулювання. Водночас головна функція інституту права полягає у тому, щоб у межах свого предмета забезпечити цілісне, відносно завершене регулювання. Це означає, що інститут права має володіти певним «комплексом» правових норм, за допомогою яких можна охопити всі суттєві моменти регулювання відповідної групи відносин.

Як цілісне утворення інститут екологічних обов'язків характеризується єдністю змісту, яка виражається у загальних положеннях, правових принципах або сукупності правових понять, що використовуються, єдності правового режиму регульованих суспільних відносин. Унаслідок цього інститут екологічних обов'язків є унікальним, виконує лише властиві йому функції і не дублюється іншими структурними компонентами системи права.

За елементним складом розрізняють прості і складні інститути. Останні охоплюють кілька простих інститутів. Інститут екологічних обов'язків належить до складних, оскільки включає, наприклад, такі інститути, як відшкодування завданої навколишньому природному середовищу шкоди, дотримання екологічних нормативів і стандартів, здійснення господарської діяльності з дотриманням вимог екологічної безпеки, внесення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, збереження та охорона окремих об'єктів навколишнього природного середовища тощо.

За змістом суспільних відносин, що становлять предмет регулювання, інститут екологічних обов'язків є матеріальним, тобто спрямованим на встановлення обов'язків і відповідальності суб'єктів права, а за функціями – регулятивним, тобто таким, що спрямований на реалізацію регулятивної функції екологічного права.

Список використаних джерел:

1. Киримова Е.А. Правовой институт: теоретико-правовое исследование : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Е.А. Киримова. – Саратов, 1998. – 23 с.
2. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев // Собрание сочинений : в 10 т. Т. 2: Специальные вопросы правопонимания. – М. : Статут, 2010. – С. 7–224.
3. Общая теория права и государства / под ред. В.В. Лазарева. – М. : Юристъ, 1996. – С. 211.
4. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М.И. Байтин. – М. : Право и государство, 2005. – С. 173.
5. Киримова Е.А. Правовой институт: понятие и виды : [учеб. пособ.] / Е.А. Киримова ; Саратов. гос. акад. права. – Саратов, 2000. – С. 15.
6. Петрик В.В. Поняття та сутність інституту відводу в цивільному процесі / В.В. Петрик // Адвокат. – 2011. – № 9. – С. 40–43.
7. Петров Д.Е. Отрасль права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства ; История правовых учений» / Д.Е. Петров. – Саратов, 2001. – 30 с.
8. Левицька Н. Галузеві нормативно-правові інститути: теоретичні питання / Н. Левицька // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2013. – Вип. 57. – С. 53–59.
9. Сырых В.М. Теория государства и права : [учеб. для вузов] / В.М. Сырых. – 6-е изд. – М. : Юстицинформ, 2012. – С. 237–238.
10. Носенко О.В. Співвідношення та взаємодія інститутів конституційного права України й інших галузевих інститутів права / О.В. Носенко // Адвокат. – 2007. – № 1. – С. 11–15.